

Maquettes geven inzicht in de geschiedenis van de Joodse cultuur in Amsterdam

Het schuldige gebouw

Gebouwen spelen een rol in onze collectieve herinneringen, zoals het onderzoek Jewish Traces uitwijst. Studenten maken dat inzichtelijk met opengewerkte maquettes van Joodse gebouwen in Amsterdam die verhalen uit de Tweede Wereldoorlog verbergen.

Door **Jochem Groenland**

‘Veel is ondenkbaar als het los wordt gezien van de emotie waarmee we iets hebben ervaren’, schreef de architect Aldo Rossi. ‘Elke plek blijft in onze herinnering in de mate waarin ze een geliefde plek wordt of in de mate waarin we ons ermee vereenzelvigen.’

De stad is een opeenstapeling van stedenbouwkundige beslissingen, toevalligheden, ambities, kundigheden, maar ook een verzameling van (levens)geschiedenissen en tradities. Wie door de stad wandelt en wie echt goed kijkt, naar de ruimte, de

gebouwen en de gevels, zou zichzelf de vraag kunnen stellen: welke verhalen vertellen zij? Zijn er gebouwen die tragedies verbergen, waardoor we ze anders gaan bezien? Zoals het landschap volgens kunstenaar Armando een schuldig landschap kan zijn omdat het getuige is geweest van de zwartste bladzijdes uit de menselijke geschiedenis.

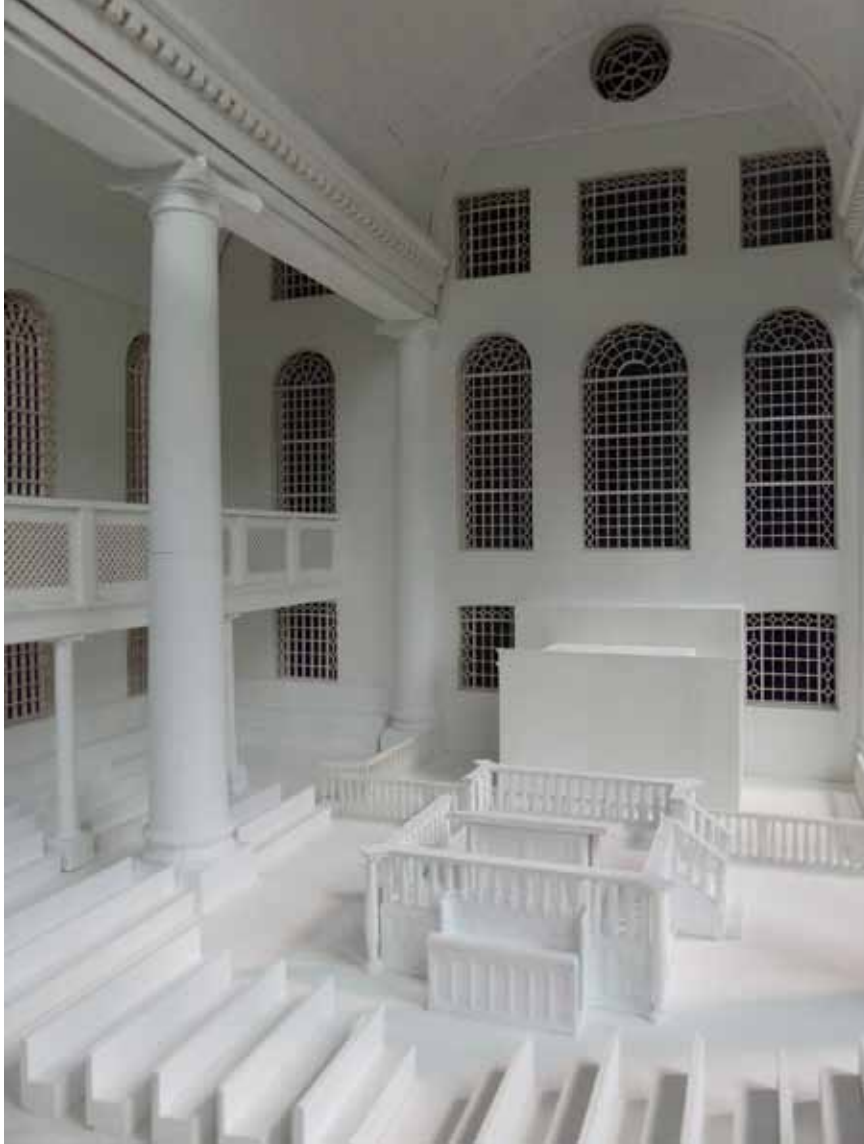
Een poging om het verhaal van een gebouw te vertellen, zowel ruimtelijk als in verhalende zin, is het project Jewish Traces van Eindhovense architectuurstudenten. De witte maquettes van onderduikadressen en belangrijke publieke gebouwen zoals de Hollandsche Schouwburg, bioscoop Tuschinski en de Portugese Synagoge tonen eerst en vooral het rijke uiterlijk

Residentie Willet-Holthuysen

Herengracht 605 (1678)

Deze grote, stedelijke villa is oorspronkelijk gebouwd voor de Nederlandse diplomaat Jacob Hop (1654-1725). Het huis werd in 1861 gekocht en betrokken door het jonge echtpaar Abraham Willet en Sandrina Louisa Geertruyda Holthuysen. Het paar was bekend om de bohemien levensstijl en omringde zich met kunstenaars en schrijvers. In 1895 werd het gebouw een museum. Tijdens de bezetting werd het gebouw door het Nederlandse verzet gebruikt als geheime ontmoetingsplaats en als tijdelijke schuilplaats voor joden. De huisarts Jo van der Hal was een van de onderduikers.

Portugees-Israëlitische Synagoge

Mr. Visserplein 1 (1675)

De Portugese Synagoge, ook bekend als de 'Esnoga', werd gebouwd in de 17e eeuw. De Sefardische gemeenschap werd verdreven uit Spanje en Portugal in de 15e eeuw; de vluchtelingen vestigden zich in Amsterdam. Tijdens de Gouden Eeuw was de Amsterdamse Sefardische gemeenschap een van de grootste en welvarendste van Europa. De bouw van de monumentale synagoge werd gestart in 1671 onder leiding van architect Elias Bouwman. Het interieur van de synagoge, dat nog altijd intact is, bestaat uit een enkele, grote rechthoekige ruimte rijkelijk versierd met hout en stucwerk.

en innerlijk van de gebouwen. De bijzondere panden worden in dit project – dat in september was te zien bij Castrum Peregrini – nauwgezet in beeld gebracht, op een schaal die het voor de beschouwer mogelijk maakt om alle essentiële kwaliteiten in onderling verband waar te nemen.

Het afstandelijke wit van de maquettes doet nog iets anders: het

stelt in staat om op een andere manier naar het onderwerp te kijken. In de kaalheid en zuiverheid van het wit zijn de panden losgemaakt van de omringende ruimte, van de plek in de stad waarin ze zijn opgenomen en ze zijn vooral vrij gemaakt van associaties. De maquettes laten niets los over de rol die de gebouwen speelden en

Sporen van de Joodse cultuur

Het onderzoek naar de ruimtelijke en architectonische sporen van Joodse cultuur in Amsterdam vond niet alleen plaats in de fysieke stad, maar ook in de geschiedenis van Amsterdam en in de collectieve herinneringen. Het onderzoek is

spelen in de stad. De kijker kent misschien nog wel de functie van het gebouw of de indeling van een theater, synagoge of een woonhuis. Maar het model focust op de historische betekenis en op de rol die de gebouwen spelen in individuele en collectieve herinneringen.

De studenten hebben onderzoek gedaan naar verhalen achter de gevel en verwijzingen naar het pand in literatuur en films. Ze ontdekten dat de ruimtes en het steen meer dan eens een hoofdrol spelen in herinneringen. Het Anne Frankhuis in Amsterdam, waar het achterhuis uitgegroeide tot icoon van collectieve geschiedenis, is daarvan het bekendste voorbeeld. Maar in het onderzoek naar Joodse cultuur in Amsterdam waren vooral de interviews met nabestaanden van de bewoners van minder bekende onderduikadressen zeer waardevol.

De karakteristieke gebouwen getuigen van het bloeiende culturele leven van de Joodse gemeenschap van voor de bezetting: een bijzondere geschiedenis die door de oorlog van 1940-45 voor een groot deel is gewist. En als zo'n gebouw dan onlosmakelijk verbonden is met de geschiedenis, hoe zit het dan wanneer die geschiedenis zo nadrukkelijk moreel is gekleurd? Is er in de bouwkundige analyse dan ook een morele betekenis van de gebouwen te benoemen? ►

uitgevoerd door masterstudenten architectuur en stedenbouw van de TU Eindhoven en wordt voortgezet in samenwerking met onder andere de VU Amsterdam. De maquettes waren tentoongesteld bij Castrum Peregrini in het kader van **Memory Machine** en in de zojuist afgesloten Dutch Design Week van 18 t/m 26 oktober. Het project is te volgen op www.chronotopos.com

Memory Machine

Meerdere malen is in dit onderzoek de vraag gesteld of een gebouw ook schuldig kan zijn. Het eenvoudige antwoord is natuurlijk: 'Nee, want een gebouw handelt niet.' Maar met de vaststelling dat geschiedenis en gebouwen onlosmakelijk verbonden zijn met collectieve herinneringen, wordt het waardevol te onderzoeken waar de verknoping precies uit bestaat, en vooral te onderzoeken in hoeverre die dan ook in ruimtelijke beelden zoals tekeningen en kaarten te vatten is. Dat kan bijvoorbeeld waar het gaat om de mate waarin onderduikpanden de mogelijkheid van verstoppjen bieden – door een zekere labyrintische kwaliteit of anders in elk geval door de aanwezigheid van ruimtes die niet met een duidelijke functie zijn bestemd.

Castrum Peregrini

Herengracht 401 (1672)

Tijdens de bezetting nam de Nederlandse kunstenares Gisèle van Waterschoot van der Gracht in haar appartement aan de Herengracht Duits-Joodse studenten en docenten in huis in, om hen te behoeden voor vervolging. In die periode probeerde Gisèle, samen met de Duitse dichter Wolfgang Frommel, om hun leven draaglijk te maken met kunst en poëzie. Na de bezetting breidde Castrum zich uit en bood Gisèle ruimte aan Frommel en de jonge mannen die ze had geholpen door de oorlog. In de jaren vijftig publiceerde de groep een literair tijdschrift vernoemd naar hun voormalige schuilplaats: Castrum Peregrini, de veilige burcht.

Theater Tuschinski

Reguliersbreestraat 26 (1921)

Zakenman Abraham Icek Tuschinski was de oprichter en eigenaar van het beroemde Cinema-theater, gebouwd in 1921. Het is in artdeco-stijl gebouwd door architect Herman Louis de Jong. Het interieur is een magische wereld van exotische fantasieën, met decoraties vol symboliek. In de hoogtijdagen trok het theater zo'n 5000 bezoekers per dag. Tijdens de Duitse bezetting werd het theater ingenomen en herdoopt tot 'Tivoli'. Abraham Tuschinski en zijn familie werden gedeporteerd naar het concentratiekamp Westerbork, waar zij op 16 september 1942 werden vermoord.

Misschien wel het belangrijkste inzicht van de studies stoelt op de interviews, en op de gesprekken rondom tentoonstellingen waarin telkens andere aspecten aantonen hoe soms gebouwen en plekken op enig moment in de geschiedenis zelfstandig een rol gaan spelen - als drager van herinneringen, verhalen en emoties. ■

Jochem Groenland (46) is architect en docent architectuur en stedenbouw aan de TU Eindhoven. Samen met Hüsni Yegenoglu begeleidt hij het project Jewish Traces dat is te volgen op chronotopos.com